

I. ARTYKUŁY

EDMUND WENGEREK

POWÓDZTWO O USTALENIE

I

Powództwo o ustalenie jest jedną z nowszych instytucji procesu cywilnego wytworzonych przez ustawy procesowe dopiero w ostatnim stuleciu. Charakterystyczne jest na przykład, że powództwa tego nie przewiduje wprost procedura francuska, której znane są jedynie actions provovatoires — skargi zbliżone w swej treści do powództwa o ustalenie, nieistnienie stosunku prawnego. Pojęcie skarg odpowiadających powództwom o ustalenie (actions preventives) wytworzyło się w orzecznictwie francuskim dopiero w ostatnich siedemdziesiątych latach (XIX w.)¹. Natomiast nowsze ustawodawstwa kontynentalne, jak i inne wzorujące się na nich, przewidują powództwo o ustalenie (niemiecka procedura § 256 Z.P.O., austriacka § 22 Z.P.O., § 7 procedury zurychskiej, art. 174 berneńskiej procedury, § 406 czechosłowackiej cywilnej procedury sądowej, kap. 13 § 1 części pierwszej szwedzkiej procedury sądowej).

Powództwo o ustalenie stanowi jeden z zasadniczych problemów procedury cywilnej. Jakkolwiek zacięta polemika² o charakter tego powództwa i jego poszczególne elementy ucichła i poglądy co do tego wykrystalizowały się, w pełni pozostało jeszcze aktualne

¹ R. Japiot, *Traité élémentaire de procédure civile et commerciale*, wyd. S, Paris 1935, s. 60; P. Cuche, *Precis de procédure civile et commerciale*, wyd. 9, Paris 1946, s. 166; H. Visioz, *Etudes des procédures*, Bordeaux 1956, s. 205; R. Morel, *Traité élémentaire de procédure civile*, 1932, s. 56; A. Schönke, *Das Rechtsschutzbedürfnis*, „Archiv für civilistische Praxis”, 150, 1949, s. 233, oraz mój artykuł *Les actions preventives en dehors des litiges immobiliers*, przygotowany na Kongres Prawa Porównawczego w Brukseli w sierpniu 1958 r.

² POT. J. Kohler, *Prozessrechtliche Forschungen*, 1889, s. 63 i n.; A. Wach, *Der Feststellungsanspruch*, 1839, s. 4 i n., i wymienione tamże tezy Plósza. Dagenkolba, Hellmanna, Weismanna, Bähra.

zdanie Wacha³, że skarga o ustalenie stanowi kamień probierczy słuszności i użyteczności takich pojęć, jako prawo skargi, roszczenie, przedmiot sporu i innych. Wskazują na to najnowsze monografie: Siedleckiego⁴, Włodyki⁵, Schwabego⁶, oraz rozprawy Schönkego⁷ i Gurwicza⁸.

Aktualność powództw o ustalenie wynika również z szeregu najnowszych aktów prawnych, które wskazują na nie jako środek ochrony prawnej (§ 2 Rozporządzenia Rady Ministrów z 9 XI 1957 w sprawie poruczenia niektórym wierzycielom prowadzenia egzekucji administracyjnej przez zajęcie wynagrodzenia za pracę. Dz. U. nr 3, poz. 8/58; art. 3 ustawy z 6 VI 1958 r. o ściąganiu należności państwa z tytułu najmu, Dz. U. nr 35, poz. 156). Należy nadto wskazać, że powództwo (wniosek) o ustalenie znane jest również postępowaniu przed państwowymi komisjami arbitrażowymi (art. 2 dekretu z 5 VIII 1949 o państwowym arbitrażu gospodarczym, tekst jednolity, Dz. U. nr 29, poz. 132/58)⁹. Zagadnienie powództwa o ustalenie jest przeto żywotnym problemem i słusznie w nauce zwraca się na nie uwagę, podkreślając zwłaszcza, jak to czyni nauka socjalistyczna, znaczenie jego tak „z punktu widzenia ochrony praw i prawnych interesów podmiotów, jak i z punktu widzenia utrwalenia praworządności socjalistycznej”¹⁰.

Omówienie powództwa o ustalenie wydaje się konieczne dlatego, że w okresie powojennym brak jest jakiegokolwiek opracowania obejmującego wszechstronnie problematykę z nim związaną. Przedwojenne natomiast prace (pomijając, że nie są dostępne) nie uwzględniają zmian, jakie zaszły w ustawie procesowej i tym samym nowej treści tej instytucji, jakiej nabrała ona po wojnie oraz wyników badań podjętych w tym okresie. Brak nowszego opracowania wpłynął ujemnie na praktykę, która niekiedy popełnia błędy w stosowaniu przepisu art. 3 k. p. c. stanowiącego podstawę tego powództwa.

³ H. Wach, op. cit., s. 3. Podchwycił to i podkreślił również K. Stefko, *Grundprobleme des Zivilprozessrechts*, 1915, s. 67.

⁴ *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*, 1957, s. 36.

⁵ *Powództwo prokuratora w polskim procesie cywilnym*, 1957, s. 22 i n., 123.

⁶ *Der Streitgegenstand im Zivilprozess*, 1954, s. 87 i n., 109 i n.

⁷ *Das Rechtsschutzbedürfnis*, „Archiv für civilistische Praxis”, t. 150, 1949, s. 216 i n.

⁸ *Rieszenije sowietskogo suda kak sriedstwo zaszcztu subiektivnych graždanskich praw*, „Sowietskoje gosudarstwo i prawo”, nr 4, 1955.

⁹ W. Kufel i M. Tyczka, *Państwowy arbitraż gospodarczy*, 1957, s. 218.

¹⁰ S. N. Abramow, *Sowietskij graždanskij prociess*, Moskwa 1952, s. 159.

II

Analizę powództwa o ustalenie należy rozpocząć od przypomnienia podstawowych wiadomości, przyjętych obecnie prawie że powszechnie za niesporne, o podziale skarg na powództwa o świadczenie, o ustalenie i o ukształtowanie prawa¹¹. Założeniem powództwa o świadczenie jest uzyskanie wyroku zobowiązującego pozwanego do spełnienia świadczenia, jakiego on nie wykonał naruszając prawo powoda.

Powództwo o ustalenie zmierza do ustalenia za pomocą wyroku sądowego, że prawo lub stosunek prawny istnieje lub nie istnieje. W przeciwieństwie do powództwa o świadczenia, które zmierza do usunięcia skutków naruszenia prawa powoda, powództwo o ustalenie może zachodzić tylko wtedy, gdy powód zapobiegając naruszeniu swego prawa ma interes prawny w ustaleniu stosunku prawnego lub prawa (art. 3 k. p. c.)¹². Natomiast powództwo o ukształtowanie prawa (prawotwórcze) zdąża do stworzenia nowego stanu prawnego bądź do przemiany już istniejącego stanu prawnego przez wyrok, który ma zapaść. Powództwo o ukształtowanie prawa nie jest wyraźnie przewidziane przez przepisy k. p. c. Nauka procesu cywilnego wykazała jednak, że jest ono na podstawie k. p. c. dopuszczalne¹³ i pojęciem tym operuje, a wraz z nią także i orzecznictwo Sądu Najwyższego.

Dokonując tego podziału nauka powszechnie przyjmuje dziś za pewnik, że w odróżnieniu od wyroku uwzględniającego powództwo o świadczenie, wyrok w tej części, w której ustala istnienie lub nieistnienie prawa lub stosunku prawnego, nie stanowi tytułu egzekucyjnego¹⁴ (nie dotyczy to oczywiście tych części wyroku, w któ-

¹¹ Podziału tego nie zna jednak nauka francuska, która skargi dzieli według innych kryteriów. Przyjęty on jest jednak przez naukę niemiecką (patrz L. Rosenberg, *Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts*, 1954, s. 373 i n.), szwajcarską (patrz M. Guldener, *Das schweizerische Zivilprozessrecht*, t. I, 1947, s. 133 i n.), szwedzką (patrz G. Simon, *Das Zivil- und Strafprozessgesetz Schwedens*, 1953, s. 60 i n.), radziecką (patrz A. F. Klejman, *Sowietiskij graždanskij prociess*, 1954, s. 148, 149; S. N. Abramow, op. cit.), polską (patrz W. Siedlecki, *Zarys postępowania cywilnego*, 1957, s. 42 i n.).

¹² W. Siedlecki, *Zarys...*, op. cit., s. 44; J. Jodłowski i W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne*, Część ogólna, 1958, s. 333.

¹³ W. Siedlecki, *Zarys...*, op. cit., s. 45.

¹⁴ Pogląd ten w okresie dyskusji nad istotą powództwa o ustalenie był zwalczany przez Kohlera (patrz J. Kohler, op. cit., s. 64), który mylnie do powództw o ustalenie zalicza skargi o niewymagalne świadczenie.

rych sąd zasądza świadczenie, np. gdy w wyroku ustalającym ojcostwo zasądza jednocześnie alimenty; również nie ma to zastosowania do postanowienia o kosztach sądowych). Powszechne przyjęcie przez naukę tego podziału nie oznacza jednocześnie, by powództwo o ustalenie zostało uregulowane w identyczny sposób w poszczególnych procedurach i by nie zachodziły wątpliwości co do kwalifikowania poszczególnych konkretnych przypadków do jednej z tych grup. Jeżeli w toku niniejszej pracy wypadnie niejednokrotnie wskazywać na zachodzące różnice między ustawodawstwami, jak również na wątpliwości związane z kwalifikowaniem poszczególnych wypadków, to dla jasności należy już o nich tu wspomnieć.

Otóż, poszczególne procedury cywilne obok powództwa o ustalenie stosunku prawnego lub prawa przewidują jeszcze powództwo o ustalenie autentyczności lub nieautentyczności dokumentu (procedura niemiecka i austriacka za wzorem francuskiej C. p. c.). Powództwa tego nasz kodeks nie przejął ze względu na małą rolę, jaką odegrało ono w praktyce oraz ze względu na to, że nie są one niezbędną instytucją w procesie cywilnym¹⁵. Nadto nasz kodeks nie przejął z innych ustawodawstw pojęcia „rychłego interesu sprawnego”¹⁶. Ustawodawca stanął bowiem na stanowisku, że pojęcie „interesu prawnego” jest tak pełne, iż w ogóle nie ma interesu prawnego, jeżeli nie zachodzi potrzeba rychłego ustalenia¹⁷.

Natomiast, jeżeli chodzi o wątpliwości co do tego, do jakiej grupy zaliczyć poszczególne powództwo, to należy zwrócić uwagę na stanowisko zajęte przez Sąd Najwyższy, że o charakterze jego nie stanowi użycie słowa „ustalenie” w pozwie. Błędne sformułowanie pozwu, np. „aby sąd ustalił, że pozwany jest zobowiązany płacić powodowi określoną kwotę pieniężną”, nie może spowodować zakwalifikowania go do grupy powództw o ustalenie. Pozew z takim sformułowaniem żądania jest pozwem o świadczenie¹⁸. Niektórzy autorzy wysuwają wątpliwości co do tego, czy np. powództwo o ustalenie ojcostwa jest powództwem o ustalenie, a są zdania, że jest ono

¹⁵ „Polska Procedura Cywilna”, Projekty referentów z uzasadnieniem — X. Fierich, *Postępowanie przed sądami okręgowymi*, s. 211; por. również co do małego zastosowania tej instytucji w praktyce L. Rosenberg, op. cit., s. 380.

¹⁶ Przewiduje je procedura niemiecka i austriacka. Wprowadza go również czechosłowacka ustawa o postępowaniu cywilnym z 1950.

¹⁷ „Polska Procedura Cywilna”, ibidem.

¹⁸ OSN z 28 IX 1936 — C II 1046/36, Zb. U. poz. 8/1938.

powództwem o ukształtowanie sprawa¹⁹, inni zaś wskazują na ewolucję, jakiej podlegają niektóre powództwa o ustalenie, które zmieniają się w powództwo o ukształtowanie prawa²⁰.

Trudności w kwalifikowaniu poszczególnych powództw oczywiście mogą zachodzić w praktyce. Należy przy tym stwierdzić, że błędna kwalifikacja powództwa może prowadzić do oddalenia powództwa bądź w razie niezorientowania się sądu i uwzględnienia błędnie skwalifikowanego powództwa do uchylecia wyroku w postępowaniu rewizyjnym z powodu naruszenia art. 3 k. p. c. (art. 371 § 1 pkt. 4 k. p. c.). Błędy te nadto mogą pociągać ujemne następstwa w postępowaniu wykonawczym (np. gdy na skutek nietrafnie wytoczonego powództwa o ustalenie uzyskano wyrok ustalający, który nie stanowi tytułu egzekucyjnego) bądź godzić wręcz w prawa przeciwnika (np. gdy wbrew art. 3 k. p. c. wydano wyrok zasądający, mimo że pozwany nie naruszył jeszcze prawa powoda lub gdy dopuszczono się podstępu w procesie przez nadużycie prawa wytoczenia powództwa o ustalenie, do czego łatwo może dojść, gdy sąd nie zbada interesu prawnego)²¹.

III

Omówienia przeto wymagają istotne cechy powództwa o ustalenie. Należy do nich zaliczyć:

1. charakter zapobiegawczy powództwa o ustalenie,
2. interes prawny,
3. treść powództwa o ustalenie,
4. podmiot powództwa o ustalenie,
5. skutki wniesienia powództwa o ustalenie.

Ad 1. Charakter zapobiegawczy powództwa o ustalenie wynika już ze sformułowania art. 3 k. p. c, według którego prawo wytoczenia powództwa o ustalenie przysługuje każdemu poszukującemu ochrony sądowej, gdy zapobiegając naruszeniu swego prawa ma interes prawny w ustaleniu stosunku prawnego lub w ustaleniu prawa.

Zwraca na to uwagę nauka procesu cywilnego, która wskazuje, że ochrona prawa przewidziana w art. 3 k. p. c. ma charakter prewen-

¹⁹ W. Siedlecki, *Zarys...*, op. cit., s. 45; por. również J. Jodłowski i W. Siedlecki, op. cit., s. 337.

²⁰ Jiro Matsuda, *Über die Nichtigkeit des Hauptversammlungsbeschlusses*, „The Japan Annual of Law and Politics”, nr 6, Tokyo 1958, s. 111–113, analizuje z tego punktu widzenia skargę o nieważność uchwały spółki.

²¹ Patrz niżej.

cyjny. Prewencja polega na tym, że „wyrok sądowy ustalający stosunek prawny lub prawo zwraca uwagę osobie, przeciwko której zapadł, iż każde naruszenie tego prawa naraża ją na represję, a przez to powstrzymuje ją od działania przeciwnego ustalonemu stosunkowi prawnemu względnie prawu”²². Podobne stwierdzenie znajdujemy w orzecznictwie Sądu Najwyższego. Orzeczenia Sądu Najwyższego z 19 III 1945 r.²³ i z 29 IV 1949 r.²⁴ *expressis verbis* stwierdzają, że „powództwo z art. 3 k. p. c. ma charakter prewencyjny”. Podobnie wypowiada się orzeczenie przedwojenne z 2 XII 1937 r.²⁵, stawiające tezę, że niezbędnym warunkiem powództwa o ustalenie jest „konieczność zapobieżenia mogącemu nastąpić w przyszłości naruszeniu prawa”. Powództwo o ustalenie jest niedopuszczalne, jeżeli nie może ono spełnić swego celu zapobieżenia naruszeniu prawa osoby uprawnionej, gdy prawo zostało już naruszone i można wytoczyć powództwo o roszczenie wynikające z naruszenia prawa²⁶.

Dlatego też tak nauka²⁷, jak i orzecznictwo Sądu Najwyższego nakazują, by pilnie przestrzegano granicę między powództwem o ustalenie a powództwem o świadczenie. Gdy prawo zostało już naruszone, nie można żądać ustalenia stosunku prawnego lub prawa. Powód nie jest uprawniony do wystąpienia z powództwem o ustalenie stosunku prawnego, gdy prawo jego zostało już naruszone. W przypadku tym ustalenie stosunku prawnego celem zapobieżenia naruszeniu praw powoda jest zbędne²⁸. W myśl art. 3 k. p. c. żądanie ustalenia stosunku prawnego może być postawione tylko wtedy, gdy jeszcze nie nastąpiło pogwałcenie prawa i samego sporu jeszcze nie ma²⁹.

Z tego względu niedopuszczalne jest również powództwo dłużnika o ustalenie, że z mocy art. 3 p. o. p. e. wierzyciel nie może czynić ze swego prawa użytku. Powództwo takie bowiem zdąża do zakwestio-

²² J. Korzonek, *Przyczynki do procesu cywilnego, Powództwo o ustalenie*, s. 218.

²³ C III 427/45, „Państwo i Prawo”, nr 2, 1946, s. 120.

²⁴ Wa C 13/49, „Nowe Prawo”, nr 7, 1950, s. 56.

²⁵ C I 3290/36, Zb. U. 1938, poz. 525; podobnie i OSN z 28 IX 1936 (C II 1046/36, Zb. U. 1938, poz. 8).

²⁶ Cytowane wyżej orzeczenia.

²⁷ J. Korzonek, *op. cit.*, s. 218; Z. Hahn, *Powództwo o ustalenie*, „Nowa Palestra”, 1936, s. 51.

²⁸ OSN z 19 XII 1936, C II 1877/36, Zb. U. 1937, poz. 264.

²⁹ OSN z 17 XII 1936, C I 589/36, Zb. U. 1937, poz. 452.

nowania dopuszczalności czynienia w określonych warunkach użytku z prawa, a nie poddaje w wątpliwość samego prawa³⁰. Jeżeli można wnieść powództwo o świadczenie, należy powództwo o ustalenie oddalić³¹. Gdy powód na przykład może wprost wytoczyć powództwo o uchylenie postanowienia sądu, które stwierdza prawo pozwanego do spadku, oraz o stwierdzenie swoich praw do spadku i o wydanie spadku, wytoczenie powództwa o ustalenie nieważności testamentu jest zbędne³². Niedopuszczalne jest powództwo o ustalenie, że czynność spadkodawcy stanowi darowiznę, gdy okoliczność tę można rozpoznać w sprawie o wypłatę zachowku^{32a}.

Nie można przeto również w jednym pozwie z zasady kumulować żądania o ustalenie i o świadczenie³³. Wyjątkowo jest to dopuszczalne, gdy ze spornego stosunku wynikają jeszcze dalsze skutki, których dochodzenie powództwem o świadczenie nie jest możliwe lub na razie nie jest aktualne³⁴. Może to zachodzić wówczas, gdy tylko część świadczenia dojrzała do dochodzenia w drodze powództwa o świadczenie (np. w sprawach o naprawienie szkody można jednym powództwem domagać się zasądzenia od pozwanego kwoty odpowiadającej wysokości poniesionych wydatków i dochodzić ustalenia prawa żądania naprawienia szkody co do części niedojrzałej jeszcze do rozpoznania, składającej się z wydatków ponieść mających się w (przyszłości, a więc nie dających się na razie oznaczyć³⁵.

Literaturze procesowej i orzecznictwu znane są przypadki powództw o ustalenie żądania naprawienia szkody (bądź odpowiedzialności za szkodę)³⁶, mogącej powstać w przyszłości z czynu niedozwolonego³⁷, chociaż niepewne jest, czy czyn ten wywoła szkodę

³⁰ OSN z 7 V 1955, 4 Cr 395/55, Zb. O. poz. 39/56.

³¹ Z. Hahn, *Powództwo...*, op. cit.

³² OSN z 6 II 1951, I C 1779/50, Zb. U. 1951, poz. 84. Teza ta nie wyklucza jednak powództwa o ustalenie nieważności testamentu — Uchwała składu 7 sędziów z 27 XI 1950, ŁC 883/50, Zb. U. 1950, poz. 27. Uchwała ta, zajmując się stosunkiem art. 3 k. p. c. do art. 45 pr. spadk. o art. 69 dekretu. o post. spadk., nie zastanawia się nad stosunkiem powództwa o ustalenie do powództwa o świadczenie, zwłaszcza w sytuacji, w której możliwe jest dochodzenie poszczególnych praw wynikających z prawa dziedziczenia. Próbę rozgraniczenia tych sytuacji przeprowadzam poniżej.

^{32a} OSN z 17 VI 1953, 2 C 534/53, Zb. U. 1954, poz. 69.

³³ OSN z 10 I 1936, C III 524/34, Zb. U. 1936, poz. 319.

³⁴ OSN I C 581/53 z 11 IX 1953, Zb. U. 1954, poz. 65.

³⁵ Z. Hahn, *Powództwo...*, op. cit., s. 52.

³⁶ Por. OSN C III 733/45, Zb. U. 1948, poz. 30.

³⁷ Por. również OSN 2 C 233/52; „Państwo i Prawo”, nr 8—9, 1953, s. 369.

W ogóle bądź dalszą szkodę prócz powstałej dotychczas, cyfrowo oznaczonej (np. gdy niepewna jest kwestia albo zupełnego wyleczenia doznanego uszkodzenia, albo pogorszenia następstw uszkodzenia, albo wpływu uszkodzenia na zdolność zarobkową poszkodowanego, będącego jeszcze w wieku dziecięcym). Powołuje się przy tym za nauką niemiecką, jako klasyczny przykład, wypadek uszkodzenia wzroku dziecka³⁸.

Z innych przypadków opisanych w literaturze warto przytoczyć następujące. Powództwo o ustalenie istnienia prawa żądania najemcy do dokonania pewnych czynności ze strony wynajmującego na podstawie umowy najmu (np. do żądania oczyszczenia rzeczy najętej) można łączyć z powództwem o świadczenie, gdyż interes prawny o ustalenie uzasadniony jest kilkuletnim trwaniem umowy najmu³⁹. Również łączenie żądania ustalenia prawa własności z żądaniem świadczenia poszczególnych roszczeń wynikających z tego sprawa jest dopuszczalne. Podobnie dopuszczalne jest łączenie żądania ustalenia istnienia umowy o pracę wraz z żądaniem świadczenia wynagrodzenia za pracę, jak również kumulacja żądania o ustalenie bezskuteczności czynności prawnej dokonanej ze szkodą wierzyciela przez dłużnika wraz z żądaniem świadczenia (zaspokojenia) tego, co wyszło z majątku dłużnika lub nie weszło do majątku dłużnika skutkiem zaskarżonej czynności.

Dopuszczalne jest również łączenie żądania ustalenia wraz z żądaniem zasądzenia w powództwie o rzecz lub prawo, o które sprawa toczy się między innymi osobami (interwencja główna — art. 66 k. p. c), przy czym żądanie ustalenia powinno być skierowane przeciwko powodowi sporu głównego, a żądanie zasądzenia — przeciwko pozwanemu sporu głównego⁴⁰.

Natomiast obligatoryjna jest kumulacja żądania o ustalenie ojcostwa mężczyzny, który nie jest mężem matki, z żądaniem dziecka i matki o roszczenia majątkowe związane z ojcostwem, jeżeli ojcostwo to nie zostało jeszcze ustalone (art. 448 k. p. c). Dotyczy to również przypadku, gdy roszczenie dziecka względem ojca przeszło na matkę, która poniosła przypadającą na ojca część ciężarów związanych z utrzymaniem i wychowaniem dziecka. O obowiązku tym,

³⁸ Z. Hahn, *Powództwo...*, op. cit., s. 53.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Z. Hahn, *Interes prawny w skardze o ustalenie*. PPC 1935, s. 741; por. J. Policzkievicz, W. Siedlecki, E. Wengerek, *Wzory pism procesowych w sprawach cywilnych*, s. 88.

gdy powód występuje tylko z roszczeniem alimentacyjnym, sąd powinien go pouczyć⁴¹. Powód zatem może rozszerzyć powództwo żądaniem o ustalenie. Sąd jednakże bez żądania ustalenia, mimo poważnego ograniczenia w polskim procesie cywilnym zasady *ne eat iudex ultra petita partium*, nie może z urzędu ustalić ojcostwa⁴².

Wskazując na te wyjątki należy podkreślić, że nie przekreślają one w żaden sposób zasady, a przeciwnie, potwierdzają ją. W części powództwa domagającej się ustalenia może chodzić tylko o zapobieżenie naruszeniu prawa, podczas gdy w części żądającej zasądzenia powód domaga się częściowo już naruszonego prawa lub wymagalnego świadczenia. Powództwa te mimo kumulacji zachowują pełną samodzielność⁴³.

Jeżeli w toku sporu świadczenie, którego dotyczy żądanie ustalenia, stanie się wymagalne, odpadnie potrzeba zapobieżenia naruszenia prawa, a stanie się aktualne żądanie zasądzenia. Powód powinien wówczas zmienić żądanie powództwa (np. jeżeli szkoda, której nie można było przewidzieć w chwili wniesienia pozwu, da się oznaczyć⁴⁴).

Według art. 206 § 1 k. p. c. zmiana powództwa jest dopuszczalna bez zezwolenia pozwanego. Powód może zatem zmienić żądanie pozwu stosownie do zmiany okoliczności⁴⁵, a zatem z powództwa o ustalenie — na powództwo o zasądzenie⁴⁶. Sąd przy tym z urzędu zobowiązany jest w każdym stanie postępowania brać pod uwagę naruszenie art. 3 k. p. c.⁴⁷. Błędne sformułowanie pozwu i użycie w nim słowa „ustalenie” (np. „aby sąd ustalił, że pozwany jest obowiązany płacić powodowi określoną kwotę pieniężną z odsetkami od dnia wniesienia pozwu”) nie decyduje o zakwalifikowaniu go do powództw o ustalenie. Pozew taki jest pozwem o świadczenie⁴⁸.

⁴¹ OSN C 524/51, Zb. U. 1952, poz. 48.

⁴² Ibidem.

⁴³ Por. uzasadnienie uchwały składu 7 sędziów S. N., I CO 43/56, OSP, poz. 3/57.

⁴⁴ Z. Hahn, *Powództwo...*, op. cit., s. 53.

⁴⁵ J. Resich, *Zmiana powództwa*, „Państwo i Prawo”, nr 9, 1955, s. 406. W. Siedlecki, *Zasady...*, op. cit., s. 57.

⁴⁶ Por. J. Hroboni, *Stosunek wzajemny powództwa o ustalenie i powództwa o świadczenie*, PPC, 1934, s. 644 i n., który przyjmuje, że zmiana powództwa o ustalenie ma powództwo o świadczenie stanowi rozszerzenie żądania pozwu, a zatem nie jest zmianą powództwa w ścisłym znaczeniu i jest zawsze dopuszczalne. Por. również J. Korzonek, <op. cit., s. 220.

⁴⁷ OSN Po C 428/48; „Państwo i Prawo”, nr 6—7, 1949, s. 128.

⁴⁸ OSN z 28 IX 1936, C II 1046/36, Zb. U. 1938, poz. 8.

W zasadzie powództwa o ustalenie nie mogą prowadzić do tego, by przygotowały one powództwa o świadczenie lub powództwa kształtujące prawo. Jeżeli roszczenie jest wymagalne, nie można przed wniesieniem pozwu o naprawienie szkody wytoczyć powództwa o ustalenie obowiązku naprawienia szkody⁴⁹ (z zastrzeżeniem wyjątków wynikających z charakteru prejudycjalności powództwa o ustalenie, na które wyżej wskazałem).

Podobnie orzecznictwo Sądu Najwyższego wypowiada się w sprawach spadkowych, np. według cytowanego już orzeczenia spadkobierca konieczny nie może domagać się ustalenia, że czynność spadkodawcy jest darowizną, gdyż kwestię tę sąd może rozstrzygnąć w sporze o zachówek⁵⁰. Gdy powód może wprost wytoczyć powództwo o stwierdzenie praw swoich do spadku i o wydanie spadku, zbędne jest wytoczenie powództwa o ustalenie nieważności testamentu⁵¹. Należy jednak zwrócić uwagę na tendencje liberalizujące to rygorystyczne stanowisko. Hahn wskazuje na poglądy przedstawicieli nauki niemieckiej, według których skarga o ustalenie jest dopuszczalna mimo możliwości wniesienia skargi o urzeczywistnienie prawa, jeżeli odpowiada więcej interesowi powoda, tj. jeżeli doprowadza wyłącznie albo przynajmniej lepiej do uzyskania skutków prawnych zamierzonych przez powoda.

Dobrzański, przeciwstawiając się pogładowi Sądu Najwyższego wyrażonemu w uzasadnieniu orzeczenia z 20 V 1950 r. (C. 1987/49) opowiada się za tym, by nie stosować zbyt rygorystycznie zasady, że powództwo o ustalenie staje się niedopuszczalne, „gdy jakiegolwiek tylko powództwo o świadczenie jest do pomyślenia”. Wskazuje on na to, że kryterium nadrzędne powinien stanowić wzgląd na zasady celowości i ekonomii procesowej. Według tego autora powództwo o ustalenie jest dopuszczalne:

a) gdy spór wyraźnie się obraca tylko dokoła samej zasady, a nie dotyczy ewentualnie należnych świadczeń;

b) gdy według okoliczności sprawy powództwo o świadczenie wciągnęłoby w orbitę sporu szereg zagadnień, które przy powództwie o ustalenie zostają wyłączone;

⁴⁹ Z. Hahn, *Powództwo...*, op. cit., s. 52.

⁵⁰ OSN 2 C 534/53, Zb. U. 1954, poz. 60.

⁵¹ OSN ŁC 1779/50, Zb. U. 1951, poz. 84.

c) gdy inne niedogodności wyraźnie przemawiają przeciwko powództwu o świadczenie⁵².

Pogląd ten został przyjęty przez orzecznictwo Sądu Najwyższego w tezie ustalającej, że powództwo o ustalenie nieważności testamentu jest dopuszczalne⁵³. Na stanowisko to niewątpliwie wpłynęła okoliczność, że k. p. c. zna tzw. wyrok wstępny (art. 228 k. p. c.) pozwalający sądowi wydać rozstrzygnięcie co do zasady, gdy sąd uzna roszczenie za usprawiedliwione w zasadzie⁵⁴.

Tendencjom tym ustępują coraz to więcej poglądy dawniejsze, według których kierowanie się względami potrzeb życia praktycznego i wymagań ekonomii procesowej w interpretowaniu ustawy jest niedopuszczalne, jeżeli prowadzi ono do obejścia przepisów. Autorzy tych poglądów potępiając takie „eksperymenty” wskazywali na to, że w polskim k. p. c. odpada potrzeba stwarzania takich precedensów, jakie znała nauka i orzecznictwo austriackie. Polski k. p. c. bowiem zawiera przepis, którego nie znała austriacka Z.P.O. Na podstawie art. 367 k. p. c. powaga rzeczy osądzonej dotyczy tylko tego, co w związku z podstawą sporu stanowiło przedmiot rozstrzygnięcia. Można zatem uwzględnić „rozstrzygnięcie zapadłe prawomocnie co do wspólnej zasady prawnej w innym sporze między tymi samymi stronami, aczkolwiek to rozstrzygnięcie zamieszczone będzie w uzasadnieniu”⁵⁵. Wniesienie zatem na przykład powództwa o ustalenie w sprawach o świadczenie powtarzające się jest zbędne w tych warunkach.

Również zdaniem niektórych autorów pogląd o dopuszczalności powództwa o ustalenie, gdy istnieją warunki do wytoczenia powództwa o świadczenie, jest błędny z uwagi na ochronę praw przeciwnej strony, „dla której częściowe dochodzenie praw przez powoda byłoby źródłem szkany”⁵⁶.

Zwraca się przy tym uwagę, że polski k. p. c. w odróżnieniu od austriackiej Z. P. O., która zawierała pod tym względem lukę, wpro-

⁵² B. Dobrzański, *Glosa — Zagadnienie dopuszczalności powództwa o ustalenie praw do spadku*, „Państwo i Prawo”, nr 11, 1949, s. 121.

⁵³ OSN z 27 XI 1950, C 883/50, Zb. U. 1950, poz. 27. OSN C 745/50 z 28 VI 1950, „Państwo i Prawo”, nr 3, 1952, s. 497. Inaczej jednak OSN z 6 II 1951, ŁC 1779/50, Zb. U. 1951, poz. 84.

⁵⁴ Por. również uzasadnienie uchwały składu 7 sędziów S. N. L CO 43/56, poz. 3/57, podkreślająca charakter prejudycjalny powództwa o ustalenie.

⁵⁵ J. Hroboni, op. cit., s. 644.

⁵⁶ J. Korzonek, op. cit., s. 226.

wadził wyraźny przepis (art. 3), według którego powództwo o ustalenie wytacza się w razie zapobieżenia «naruszeniu prawa w przeciwnieństwie do potrzeby przywrócenia naruszonego prawa, kiedy to ma miejsce powództwo o świadczenie⁵⁷.

Rozwiązując to sporne zagadnienie, należy mieć przede wszystkim na uwadze treść art. 3 k. p. c., według którego decydującym elementem powództwa o ustalenie jest jego charakter zapobiegawczy naruszeniu prawa. Przytoczone wyjątki wynikają z liberalnej wykładni pojęcia zapobieżenia naruszeniu prawa. Przewidują one bowiem przede wszystkim sytuacje, w których mimo dojrzałości do rozpoznania pewnych świadczeń już wymagalnych, istnieje obawa naruszenia prawa w zakresie świadczeń jeszcze nie wymagalnych i nie dających się w chwili wytoczenia pozwu przewidzieć. Jeżeli nadto judykatura godzi się na użycie powództwa o ustalenie (jak np. w wypadku ustalenia nieważności testamentu) jako instrumentu ekonomii procesowej, to dokonuje tego »tylko w wyjątkowych wypadkach, z reguły — w wyniku odesłania stron na tę drogę przez ustawę (w wypadku ustalenia nieważności testamentu przez art. 76 dekretu o postępowaniu spadkowym).

Należy tu mieć na uwadze, że powództwa o ustalenie w wypadku praw bezwzględnych, nieograniczonych (absolutnych), jak np. prawa własności, prawa spadkowego, rodzinnego itd. nie tracą charakteru zapobiegawczego na skutek powstałej możliwości wystąpienia z żądaniem uiszczenia jednego świadczenia wynikającego z tego prawa. Naruszenie prawa w jednym wypadku rodzi bowiem obawę naruszenia pozostałych roszczeń wynikających z tego prawa. Wytoczenie natomiast powództwa o jedno ze świadczeń wynikających z tego prawa nie ustala jeszcze samego prawa i może zawieść w procesach dotyczących innych świadczeń, np. wytoczenie powództwa z tytułu dziedziczenia o wydanie jednego przedmiotu należącego do spadku nie prowadzi do wydania wyroku ustalającego prawa spadkowe powoda wytaczającego to powództwo. Wyrok nakazujący pozwanemu wydanie tego przedmiotu powodowi nie odnosi skutków prawomocności materialnej w procesie późniejszym tego samego powoda przeciwko temu samemu pozwanemu o wydatnie innego przedmiotu (art. 367 k. p. c.)⁵⁸. Natomiast wyrok ustalający wiąże obie strony

⁵⁷ Ibidem. Na tym samym stanowisku stoi W. Siedlecki, *Glosa*, „Państwo i Prawo”, nr 6—7, 1949, s. 132.

⁵⁸ OSN z 17 III 1950, Wa C 339/49, Zb. O. poz. 65/51; OSN z 5 VI 1054, 2 Co 26/54, Zb. O. poz. 30/55.

co do prawa lub stosunku prawnego, który był przedmiotem ustalenia. Rozumowanie to ma również zastosowanie do roszczeń wynikających ze stosunków zobowiązaniowych, gdyż i tu ustalenie stosunku prawnego przedstawia większą wartość aniżeli ustalenie wyroku zasądającego poszczególne świadczenie wynikające z tego stosunku⁵⁹. Natomiast, gdy powództwo o świadczenie konsumuje w zupełności ustalenie stosunku prawnego lub prawa (np. w wypadku żądania wydania przedmiotu najmu ustalenie, że umowa najmu wygasła), nie można wytaczać powództwa o ustalenie (a więc powództwa o ustalenie, że mowa najmu wygasła, zamiast powództwa o wydanie przedmiotu najmu⁶⁰). Ta sama zasada decyduje przy kumulacji żądania ustalenia z żądaniem zasądzenia.

W tej sytuacji względy na uproszczenie prowadzenia ewentualnych procesów lub okoliczność, że ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego albo prawa przyczynia się do zmniejszenia kosztów procesowych⁶¹, przemawiają za liberalnym traktowaniem art. 3 k. p. c. Wyjątki te nie mogą jednak przesłaniać zasady wynikającej z art. 3 k. p. c. Tendencja liberalizująca nie może w żadnym wypadku pozostawać w sprzeczności z charakterem zapobiegawczym powództwa o ustalenie i dalszymi istotnymi elementami tej skargi. Z tego względu w nauce procesu cywilnego zwraca się uwagę na to, że nie można np. wnosić powództwa o ustalenie nieistnienia prawa lub stosunku prawnego (także jako powództwa wzajemnego), gdy przeciwnik wytoczył już z tego samego prawa lub stosunku prawnego powództwo o świadczenie⁶².

⁵⁹ POT. F. Lent, *Zivilprozessrecht*, 1957, s. 90.

⁶⁰ Por. „Nowe Prawo”, nr 3, 1951, s. 32, por. również OSN z 17 IX 1945, C III 427/45, poz. 120/46, które wyklucza wytaczanie powództwa o ustalenie, gdy nie może ono już spełnić swego celu zapobieżenia naruszeniu prawa; por. również uchwałę składu 7 sędziów SN z 23 X/16 XI 1955, nr I CO 41/54, „Państwo i Prawo”, nr 12, 1955, s. 1032 i n., według której powództwo o ustalenie nieistnienia obowiązku alimentacyjnego za okres poprzedzający wytoczenie powództwa o zmianę wysokości i czasu trwania świadczeń alimentacyjnych ustalonych wyrokiem sądowym lub ugodą, zmniejszenia lub ograniczenia świadczeń alimentacyjnych można dochodzić tylko powództwem z art. V ust. 2 przep. wpraw. k. p. c. względnie z art. 41 kod. rodz. Ustalenie bowiem w tym przypadku jest tylko kwestią prejudycjalną — a zatem przesłanką.

⁶¹ Tak Z. Hahn, *Powództwo...*, op. cit., s. 52; L. Rosenberg, op. cit., s. 383; J. Korzonek, op. cit., s. 225, 226.

⁶² L. Rosenberg op. cit., s. 383, jednakże dopuszczalne jest to powództwo, gdy cel powództwa o ustalenie jest dalszy aniżeli powództwo o świadczenie, s. 384.

Ad 2. Literatura procesowa i orzecznictwo zgodnie stwierdzają współzależność charakteru zapobiegawczego powództwa o ustalenie z interesem prawnym. Oba stanowią dwa konieczne warunki wniesienia tego powództwa⁶³.

Interpretując pojęcie interesu⁶⁴ literatura procesowa identyfikuje go z potrzebą osiągnięcia korzyści, która w przypadku powództwa o ustalenie polega na ochronie sfery uprawnień powoda przed grożącym jej naruszeniem.

Określenie „prawny” rozumie nauka procesu cywilnego szeroko. Nie tylko chodzi tu o interes oparty na konkretnych prawach materialnych lub stosunkach prawnych⁶⁵, lecz także względy natury gospodarczej mogą uzasadnić przyjęcie interesu prawnego jako przesłanki powództwa o ustalenie⁶⁶ (np. możliwość wyrządzenia szkody w kredycie). Również interes prawny według literatury zachodzi w razie możliwości wyrządzenia szkody na czci (nie może on polegać wyłącznie na względach towarzyskich, idealnych lub przypuszczalnych)⁶⁷.

Interes prawny w ustaleniu stanowi niepewność stanu prawnego lub prawa. Musi być ona jednak obiektywna, według rozumnej oceny sytuacji, nie zaś tylko według zapatrywania powoda. Interes prawny mogą stworzyć czynności osoby trzeciej oraz zdarzenia natury prawnej. Dla uzasadnienia interesu prawnego w ustaleniu wystarczają także skutki wywierane przez wyroki, tzw. cywilistyczne uboczne skutki wyroku; w danych okolicznościach np. liczenie się z możliwością, że trzecia osoba lub władza podda się wyrokowi. Wreszcie interes prawny zachodzi także wówczas, gdy chodzi o utrzymanie skutków prawnych zachowujących prawo⁶⁸ (np. ustalenie obowiązku odszkodowania w tym celu, aby to prawo mogło przejść na spadkobierców itp.).

Według orzecznictwa Sądu Najwyższego zagrożenie naruszenia prawa musi być poważne. Samo na przykład zwykłe zaprzeczenie

⁶³ J. Korzonek, op. cit., s. 223; OSN z 2 XII 1937, C I 3290/36, Zb. U. 1933, poz. 525.

⁶⁴ Z. Hahn, *Interes prawny* ..., op. cit., s. 705; K. Stefko, *Grundprobleme* ..., op. cit., s. 71–72; por. także K. Stefko, *Udział prokuratora w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1956, s. 56 i n.; J. Korzonek, op. cit., s. 224.

⁶⁵ K. Stefko, *Grundprobleme*..., op. cit.

⁶⁶ OSN z 11 VIII 1932, N III R w 1089/32, cytowane przez Z. Hanna, *Interes prawny* ..., op. cit., s. 707.

⁶⁷ Ibidem s. 708.

⁶⁸ Ibidem, s. 710.

prawa złożonego powodowi lub chełpienie się, jakoby chełpiącemu się przysługiwało nie istniejące prawo, nie uzasadnia interesu prawnego w wytoczeniu powództwa o ustalenie⁶⁹. Według literatury istnieje jednak interes prawny, gdy zaprzeczenie prawa wynika z aktów procesowych przeciwnika, np. przypozwanie, zgłoszenie wniosku o zwolnienie od kosztów procesowych w celu wytoczenia powództwa, zgłoszenie podania o zabezpieczenie dowodów⁷⁰. Również interes prawny przyjmuje się za istniejący, gdy przeciwnik w powództwie zapowiedział lub zastrzegł sobie wytoczenie dalszych pozwów, gdy w planie podziału sumy uzyskanej z egzekucji zakwestionowano prawo itp.

Nie ma interesu prawnego, gdy nie jest wiadoma osoba, przeciwko której roszczenie mogłoby być skierowane⁷¹. W judykaturze i nauce procesu cywilnego odmawia się również ochrony prawnej interesowi:

a) gdy w wyniku ustalenia stosunku prawnego miałyby dojść do świadczenia niemożliwego lub sprzecznego z dobrymi obyczajami;

b) gdy interes jest spreczny z celem procesu cywilnego, np. gdy powód wytacza proces fikcyjny⁷², lub gdy powództwo o ustalenie ma przeciwdziałać przesłuchaniu uczestnika jako świadka⁷³, lub przy pozwaniu i jego skutkom⁷⁴.

c) gdy według powszechnego poglądu interes powoda ma tak znikome znaczenie, że nie stwarza dostatecznych podstaw do korzystania z państwowych urządzeń ochrony prawnej⁷⁵; np. gdyby powód żądał ustalenia, że przysługuje mu prawo noszenia przydomku szlacheckiego.

⁶⁹ OSN z 14 I 1938, C II 1716/37, Zb. U. 1938, poz. 470; por. J. Korzonek, op. cit., s. 224.

⁷⁰ L. Rosenberg, op. cit., s. 333.

⁷¹ OSN z 2 X 1936, C II 1088/36, Zb. U. 1937, poz. 116.

⁷² W. Siedlecki, *Fikcyjny proces cywilny*, „Państwo i Prawo”, nr 2, 1955, s. 225.

⁷³ M. Allerhand, *Postęp w procesie*, 1907, s. 255; por. E. Wengerek, *Koncentracja materiału procesowego w postępowaniu cywilnym*, 1958, s. 1.53.

⁷⁴ Według J. Korzonka interes prawny nie zachodzi, gdy powództwo o ustalenie ma na celu ułatwienie dowodu w przyszłym procesie o świadczenie. Tego poglądu nie podziela jednak orzecznictwo nasze, skoro dopuszcza do powództwa o ustalenie w celu zdobycia dokumentu wymaganego przez art. 573 k. p. c. — OSN 4 Co 29/55 z 14 II 1956, „Państwo i Prawo”, nr 8—9, 1956, s. 508; por. również OSN z 5 V 1951, ŁC Prez. 689/50, Zb. O. poz. 3/52.

⁷⁵ A. Schönke, op. cit., s. 230, 231; por. moją recenzję z pracy W. Siedleckiego, *Zasady wyrokowania w procesie cywilnym*.

Powództwo o ustalenie jest o tyle dopuszczalne, o ile powód zapobiegając naruszeniu swego prawa ma interes prawny w ustaleniu tego stosunku już w chwili wniesienia pozwu⁷⁶, a co najmniej w każdym razie w czasie wydawania wyroku⁷⁷.

Interes prawny powinien być wykazany i uzasadniony przez powoda⁷⁸. Powód obowiązany jest przytoczyć fakty uzasadniające interes prawny, z tym że muszą one być udowodnione, a nie tylko uprawdopodobnione. Przyznanie tych faktów przez pozwanego wiąże sąd tylko o tyle, o ile nie jest sprzeczne z innymi dowodami znajdującymi się w aktach bądź nie nasuwa uzasadnionych wątpliwości co do ich zgodności z istotnym stanem rzeczy (art. 238 § 1 k. p. c.). Sąd obowiązany jest w każdym stanie postępowania badać interes prawny. Nie zwalnia go od tego uznanie ani oświadczenie pozwanego, że nie chce zaprzeczać w przyszłości dochodzonego roszczenia⁷⁹.

W razie niestawiennictwa pozwanego lub niebrania przez niego udziału w rozprawie sąd obowiązany jest wydać wyrok zaoczny. Nie zwalnia to jednak sądu od badania interesu prawnego. Gdy sąd stwierdzi, że zachodzi jego brak, wyda wyrok zaoczny oddalający powoda⁸⁰. Sąd jednak w przypadku zaoczności nie prowadzi postępowania dowodowego co do faktów uzasadniających interes prawny, a przyjmuje je za prawdziwe, chyba że są sprzeczne z dowodami znajdującymi się w aktach sprawy bądź nasuwają uzasadnione wątpliwości co do zgodności z istotnym stanem rzeczy (art. 345 § 2 k. p. c.). Zasada ta nie ma zastosowania w sprawach o ustalenie, czy strony pozostają ze sobą w stosunku rodziców i dzieci (art. 445 k. p. c.). W sprawach tych sąd prowadzi postępowanie dowodowe.

Interesu prawnego nie jest obowiązany powód wykazywać w sprawie o ustalenie ojcostwa. Zasada bowiem nieutrudnienia dochodzenia ojcostwa, znajdująca swój wyraz w tym, że ustawa do uznania ojcostwa nie wymaga ścisłego dowodu, tylko zadowala się domniemaniem, przemawia za zbędnością wykazywania interesu praw-

⁷⁶ OSN z 10 XI 1936, C I 3027/35, Zb. U. 1937, poz. 351; inaczey Z. Hahn, *Interes prawny* ..., op. cit., s. 738.

⁷⁷ OSN z 21 XI 1945, C III 733/45, Zb. U. 1948, poz. 30.

⁷⁸ OSN z 10 II 1949, Po C 426/48, „Państwo i Prawo”, nr 6—7, 1949, s. 128.

⁷⁹ Z. Hahn, ibidem s. 139.

⁸⁰ E. Wengerek, *Postępowanie zaoczne w polskim procesie cywilnym*, „Państwo i Prawo”, nr 8—9, 1952, s. 287.

nego⁸¹. Natomiast jest ono konieczne w przypadku powództwa o ustalenie nieistnienia ojcostwa⁸².

Prokurator wytaczając powództwo o ustalenie, mimo że obowiązany jest przy tym kierować się względem na interes państwa ludowego, powinien również wykazać interes prawny⁸³.

Jeżeli sąd interesu prawnego nie zbada, dochodzi do pogwałcenia istotnego przepisu postępowania stanowiącego podstawę rewizji⁸⁴. Należy zwrócić uwagę na to, że nasza procedura nie przewiduje rozróżnienia między następstwami wynikającymi z braku interesu prawnego a skutkami braku motorycznej zasadności powództwa o ustalenie. Wydaje się, że rozróżnienie takie (niemiecka Z. P. O. w pierwszym przypadku nakazuje oddalić skargę jako niedopuszczalną, w drugim jako nieuzasadnioną) powinno być wprowadzone w naszym k. p. c. Brak bowiem interesu nie przesądza, by powództwo z chwilą nabycia interesu przez powoda było nadal bezzasadne. Brak rozróżnienia może spowodować trudności przy ewentualnym podjęciu procesu na nowo wobec prawomocności materialnej wyroków.

Ad 3. Powództwem o ustalenie można domagać się jedynie ustalenia istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa. Wprawdzie art. 3 k. p. c. mówi tylko o ustaleniu stosunku prawnego lub prawa, jednakże pogląd, że obejmuje on również powództwo ustalające negatywne, stał się powszechny. Charakter zapobiegawczy tego powództwa i interes prawny wymagają bowiem, by objąć art. 3 k. p. c. również powództwa ustalające negatywne⁸⁵.

⁸¹ Na tym stanowisku stało już orzecznictwo S. N., przedwojenne OSN z 21 XI 1953, C II 1202/35, Zb. U. 1936, poz. 214; por. Z. Hahn, *Interes prawny*..., op. cit., s. 739, który wylicza również inne przypadki, w których nie zachodzi ten obowiązek. Na tle obowiązującego ustawodawstwa pozostaje aktualny tylko przypadek powództwa o ustalenie nieistnienia prawa zaprzeczonego, uwzględnionego w planie podziału sumy uzyskanej z egzekucji (art. 807 § 4 k. p. c).

⁸² Ibidem.

⁸³ S. Włodyka, op. cit., s. 131. Ostatnio podniesiono wątpliwości, czy prokurator ma interes prawny w wytaczaniu powództwa o rozwód, jak również i innych powództw o ukształtowanie stosunku prawnego, zwłaszcza gdy chodzi o stosunki ściśle osobiste; por. glosa W. Siedleckiego do orzeczenia SN z 29 IX 1954, II C 1370/53, „Państwo i Prawo”, nr 11, 1956, s. 918; Meszorer, op. cit., s. 120 i n., M. Stypułkowska, *Zakres uprawnień prokuratora w postępowaniu cywilnym*. N. Pr., nr 12/57, s. 61. Ta ostatnia kwestionuje również interes wniesienia pozwu o ustalenie ojcostwa.

⁸⁴ W. Siedlecki, *Glosa*, op. cit., s. 132.

⁸⁵ J. Korzonek, op. cit., s. 221, 222.

Nie można żądać ustalenia stanu faktycznego lub faktu⁸⁶, a więc że istniał testament określonej treści⁸⁷, daty urodzenia⁸⁸ itd., a także i stanu psychicznego. Obojętne jest przy tym, czy fakt ten ma znaczenie dla prawa powoda lub stosunku prawnego między stronami. Orzecznictwo Sądu Najwyższego i nauka procesu cywilnego poleca zwracać uwagę szczególną na tę przesłankę art. 3 k. p. c. Jak się bowiem okazało, zdarzały się wypadki usiłowania poprzez fikcyjny spór ustalenia okoliczności faktycznych, do których ustalenia powołana była inna władza⁸⁹. Natomiast dopuszczalne jest żądanie ustalenia faktu mającego charakter prawotwórczy, o ile zmierza w istocie do ustalenia prawa lub stosunku prawnego⁹⁰.

W powództwie o ustalenie należy skonkretyzować prawo lub stosunek prawny podlegające ustaleniu. Według Rosenberga⁹¹, przedmiotem ustalenia (klasyfikacja ta ma w pełni zastosowanie do naszego k. p. c.), może być:

- a) konkretny stosunek prawnie uregulowany, wynikający z przedstawionego stanu faktycznego, zachodzący między osobami lub w stosunku osoby do rzeczy;
- b) poszczególne prawne skutki takiego stosunku prawnego;
- c) samodzielna ilościowa część takiego stosunku prawnego;
- d) istota prawna (natura) stosunku umownego, który między stronami nie jest sporny.

W powództwie o ustalenie nie można domagać się ustalenia poszczególnych elementów (przesłanek) stosunku prawnego, np. że

⁸⁶ OSN z 22 V 1953, I C 22/53, „Państwo i Prawo”, nr 12, 1953, s. 905. Por. również M. Allerhand, *Wykładnia art 3 i k. p. c.*, PPC, nr 9–10, 1937, s. 296, który zwraca uwagę na to, że niektóre sformułowania powództw robią wrażenie ustalenia faktów, podczas gdy w istocie dotyczą ustalenia istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego, np. ustalenia, że strony w oznaczonym czasie zawarły umowę. Sformułowanie takie stwierdza nie tylko fakt, lecz także powstanie praw i obowiązków. Jednakże niedopuszczalne jest powództwo o ustalenie, że towary zawierają braki, że pozwany zawinił szkodę itd. Por. F. Lent, op. cit., s. 90; C. Rosenberg, op. cit., s. 381.

⁸⁷ OSN z 23 IV 1949, C 327/49, „Państwo i Prawo”, nr 11, 1949, s. 119 i n.

⁸⁸ OSN z 17 IV 1951, C 530/50, Zb. U. 1952, poz. 39.

⁸⁹ OSN z 22 V 1953, I C 26/53, „Państwo i Prawo”, nr 12, 1953, s. 905. W. Siedlecki, *Fikcyjny proces cywilny*, op. cit., s. 225.

⁹⁰ OSN z 8 X 1952, C 1514/52, „Państwo i Prawo”, nr 8–9, 1952, s. 369; OSN z 11 IX 1953, C 581/53, Zb. U. 1954, poz. 65.

⁹¹ L. Rosenberg, op. cit., s. 380.

określony powód lub pozwany jest osobą prawną⁹². Nie może być również przedmiotem ustalenia abstrakcyjne zagadnienie prawne. Dlatego niedopuszczalne jest powództwo o ustalenie np. czy kolej jest uprawniona nie przyjąć do przesyłki w określony sposób towarów lub że poszczególna rzecz stanowi przynależność innej rzeczy itd. W powództwie o ustalenie nie można domagać się uznania przez pozwanego stosunku prawnego lub prawa.

Powództwo o ustalenie nie jest skierowane przeciwko pozwanemu o uznanie 'stosunku prawnego lub prawa'⁹³. Teoria uznania reprezentowana przez Plószę⁹⁴ i Kohlera⁹⁵ została definitywnie obalona przez Wachę⁹⁶. W powództwie o ustalenie chodzi jedynie o ustalenie przez sąd istnienia lub nieistnienia prawa lub stosunku prawnego.

Ad 4. Przepis art. 3 k. p. c. nie stawia jako warunku, aby stosunek prawny, którego istnienie lub nieistnienie jest przedmiotem powództwa, istniał między stronami, między którymi spór się toczy⁹⁷. Powództwo o ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa może wytoczyć każdy, kto ma interes prawny w ustaleniu. Art. 3 k. p. c. daje legitymację do dochodzenia ustalenia prawa lub stosunku prawnego osobie, która nie jest podmiotem tego stosunku lub prawa⁹⁸.

Do wypadków takich należy sytuacja opisana w art. 205 pkt 3 k. p. c. (zbycie rzeczy lub roszczenia objętych sporem w toku sprawy), art. 649 k. p. c. (zajęcie prawa o wydanie ruchomości), art. 696 i 791 k. h. Oprócz tych wypadków wskazuje się także na te, w których ustawa powierza innej osobie lub jednostce samodzielny zarząd cudzymi interesami dlatego że:

a) krąg osób, których praw i interesów piecza dotyczy, nie jest oznaczony;

b) wchodzi do tego kręgu jako uprawnione lub zobowiązane osoby o interesach przeciwstawnych; Jako przykłady wymienia się zarządy urzędów likwidacyjnych zajmujące się mieniem opuszczonym lub porzuconym, zarządy przymusowe, zarząd syndyka masy

⁹² Por. również J. Korzonek, op. cit., s. 220, i cytowany tamże komentarz Neumanna, wyd. 3, s. 955.

⁹³ Z. Hahn, *Powództwo...*, op. cit., s. 8.

⁹⁴ A. Wach, op. cit., s. 7.

⁹⁵ J. Kohler, op. cit., s. 63 i n.

⁹⁶ A. Wach, op. cit.

⁹⁷ OSN z 1—15 X 1937, C I 855/36, Zb. U. 1938, poz. 347.

⁹⁸ Uchwała SN z 2 XI 1956, I Co 20/56, Zb. U. 1957, poz. 64.

upadłościowej i wykonawcy testamentu". Powództwo o ustalenie może wytoczyć również prokurator, jeżeli według jego oceny wymaga tego interes państwa ludowego¹⁰⁰.

Jak z tego wynika, legitymacja procesowa w procesie o ustalenie stosunku prawnego lub prawa nie jest związana ściśle z podmiotami stosunku prawnego, którego ustalenia domaga się powód. Powód musi jednak wykazać, że właśnie przeciwko pozwanemu ma interes prawny w ustaleniu¹⁰¹.

Należy jednak zaznaczyć, że w pewnych wypadkach wytoczenie powództwa o ustalenie przez osobę trzecią może nie spowodować skutków prawnych, jakie prawo wiąże z wniesieniem takiego pozwu. Zachodzi to na przykład w wypadku wniesienia pozwu o ustalenie, że należność z tytułu czynszu najmu w całości lub w części nie istnieje lub uległa przedawnieniu na zasadzie art. 3 ustawy z 6 VI 1958 r. o ściąganiu należności państwa z tytułu najmu lokali (Dz. U. nr 35, poz. 156). Ustawa ta wymaga dla skuteczności wniosku o zawieszenie postępowania egzekucyjnego (o tym niżej), by pozew taki wniósł dłużnik. Podobnie przedstawia się sprawa w innych powództwach o ustalenie stanowiących środek ochrony przeciwko egzekucji administracyjnej (patrz niżej).

W powództwie o ustalenie ważna jest również sprawa legitymacji biernej.

Wyciągając wniosek odpowiedni z tego, co wyżej powiedziano, -pozwanym nie musi być podmiot stosunku prawnego¹⁰². Powód musi jednak wykazać, że właśnie przeciwko pozwanemu ma interes prawny w ustaleniu. „Zagrożenie” prawom powoda musi pochodzić od pozwanego. Jeżeli ta przesłanka nie zachodzi, powództwo wobec braku legitymacji biernej pozwanego powinno ulec oddaleniu. Szczególnie ważne jest to przy powództwach o ustalenie praw bezwzględ-

⁹⁹ For. cytowaną wyżej uchwałą SN, Z. Hahn, *Powództwo...*, op. cit., s. 55, wymienia jeszcze dalsze przypadki, tzw. spory pretendentów, tj. roszcujących sobie prawo do wierzytelności (jako nabywców wierzytelności w drodze przelewu, art. 168—176 k. z., lub zastawników).

¹⁰⁰ S. Włodyka, op. cit., s. 128 i n.; A. Meszorer, *Stanowisko i czynności procesowe prokuratora w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1957, s. 136, podaje, że najczęściej prokurator wytacza powództwa o ustalenie ojcostwa. Celowość tego poddaje się ostatnio krytyce, por. M. Stypułkowska, *Zakres uprawnień prokuratora w postępowaniu cywilnym*, „Nowe Prawo”, nr 12, 1957, s. 65, 66.

¹⁰¹ W. Siedlecki, *Zarys...*, op. cit., s. 45.

¹⁰² Ibidem, l. c.

nych — nieograniczonych (absolutnych), np. przy powództwie, że (pówód jest właścicielem określonej nieruchomości¹⁰³.

Ad 5. Skutki wytoczenia powództwa o ustalenie różnią się od skutków wniesienia pozwu o świadczenie. Przede wszystkim wniesienie pozwu o ustalenie nie przerywa przedawnienia. Wynika to ze struktury powództwa o ustalenie stosunku prawnego lub prawa, które można wytoczyć wtedy, gdy prawo nie zostało jeszcze naruszone. Powództwo to zatem wytacza się w zasadzie, gdy przedawnienie jeszcze nie zaczęło biec. Przedawnienie związane jest bowiem ściśle z pojęciem roszczenia. Przedawnieniu ulegają tylko roszczenia majątkowe, a nie prawa bądź stosunki prawne. Instytucja przedawnień nie odnosi się zatem z reguły do powództw o ustalenie¹⁰⁴.

Należy jednak zwrócić uwagę na to, że — jak już wykazaliśmy — interes prawny w ustaleniu stosunku prawnego może wyjątkowo istnieć obok możliwości dochodzenia świadczenia, gdy ze spornego stosunku wynikają jeszcze dalsze skutki, których dochodzenie powództwem o świadczenie nie jest możliwe lub na razie nieaktualne¹⁰⁵. Z tych względów przyjmuje się wyjątkowo, że wytoczenie na przykład powództwa o ustalenie prawa do naprawienia szkody — jeżeli ze względu na trudności określenia wysokości szkody, którą w przyszłości dopiero da się ustalić, nie można wytoczyć powództwa o świadczenie — przerywa przedawnienie¹⁰⁶. Powództwo o ustalenie prawa lub stosunku prawnego nie przerywa również prekluzji (art. 336, 395, 397, 473 k. z.), gdyż nie ma ono za przedmiot roszczenia materialnoprawnego¹⁰⁷.

Powództwa o ustalenie nie podlegają również przedawnieniu. Wyrok uwzględniający powództwo o ustalenie stosunku prawnego lub prawa nie nadaje się do wykonania w drodze egzekucji i nie stanowi tytułu egzekucyjnego. Wyrok taki można wykonać tylko w tej części, która zawiera postanowienie o kosztach sądowych.

Poza tymi odrębnościami wniesienie i doręczenie pozwu o usta-

¹⁰³ OSN 2 Cr 291/55, Zb. U. poz. 90/55.

¹⁰⁴ J. Gwiazdomorski, *Podstawowe problemy przedawnienia*, „Nowe Prawo”, nr 11, 1955, s. 8, 10.

¹⁰⁵ OSN z 11 IX 1953, I C 581/53, Zb. U. 1953, poz. 65.

¹⁰⁶ Z. Hahn, *Powództwo...*, op. cit., s. 4, który wskazuje również na § 209 BGB, według którego wniesienie skargi o ustalenie roszczenia (a nie prawa lub stosunku prawnego) przerywa przedawnienie.

¹⁰⁷ OSN C I 241/45 z 3 IX 1945, Zb. U. 1945/1946, poz. 3.

lenie rodzi w zasadzie te same skutki, co wytoczenie powództwa o świadczenie¹⁰⁸.

Trudności w praktyce może jednak nasunąć problem stosowania zasady *ne eat iudex ultra petita partium* w procesie wynikłym z powództwa o ustalenie. Należy przeto przytoczyć klasyfikację tych przypadków, jakiej dokonał W. Siedlecki¹⁰⁹. Z zasady dyspozycyjności wynikają według niego następujące wnioski:

a) nie można ustalić istnienia lub nieistnienia innego prawa lub stosunku prawnego, którego ustalenia nie żądano;

b) sąd nie może objąć wyrokiem praw lub stosunków prawnych, których ustalenia nie żądano, chociażby łączyły się ściśle z kompleksem faktów powołanych w celu uzasadnienia żądania pozwu i sąd nie może wydać wyroku zasądzającego, gdy żądanie pozwu dotyczyło wyłącznie ustalenia;

c) sąd nie może ustalić istnienia prawa powoda na podstawie innych okoliczności faktycznych niż przytoczono w pozwie.

Wskazując na wyjątki zawarte w art. 329 § 2 k. p. c, przewidyującym odstępstwo od zasady *ne eat iudex ultra petita partium* w sprawach, w których powodem jest skarb państwa lub podmiot podlegający państwowemu arbitrażowi gospodarczemu i gdy przedmiotem powództwa są roszczenia alimentacyjne, ze stosunku pracy lub o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym — autor, który podjął się tej analizy, wyraźnie stwierdza, że w sprawach tych sąd może wyjść poza żądanie stron, opierając się jednak na tej samej podstawie faktycznej i przyznać stronie co innego lub więcej niż żądała¹¹⁰. Nie może zupełnie jednak oderwać się od roszczenia procesowego i nie może zmienić podstawy faktycznej powództwa¹¹¹. Jeżeli jednak ujawni nowe okoliczności faktyczne, powinien stworzyć odpowiednie warunki do przeprowadzenia przez stronę powodową zmiany powództwa, zwłaszcza jeżeli chodzi o zmianę jego powództwa o ustalenie na powództwo o świadczenie.

Jeżeli zatem w procesie, w którym powód wniosł o ustalenie, że pozwany odpowiada za wszelkie następstwa przejechania pozwanego samochodem stanowiącym jego własność, w określonym miejscu i czasie, okaże się, że powoda nadto pokąsał pies pozwanego,

¹⁰⁸ Por. OSN z 2 VII 1957, 4 CR 238/56, poz. 102/58 OSP, i głosę Z. Wiszniewskiego zamieszczoną tamże.

¹⁰⁹ W. Siedlecki, *Zasady wyrokowania...*, op. cit., s. 45–47.

¹¹⁰ Ibidem, s. 87.

¹¹¹ Ibidem, s. 75 i 78.

który znajdował się w samochodzie, sąd może na zasadzie art. 209 § 3 k. p. c. objąć swym "ustaleniem stosunek prawny wynikający z tego faktu. Sąd jednak nie może w tym procesie zasądzić od pozwanego na rzecz powoda odszkodowania, jak również ustalić, że na przykład powód pozostaje w stosunku pracy do pozwanego, jeżeli tego nie twierdził i nie żądał powód. Sąd jednakże może powodowi zwrócić uwagę na możliwość zmiany powództwa i w razie zastosowania się do pouczeń sądu uwzględnić nowe okoliczności faktyczne i żądanie powoda.

Należy nadto wskazać na konsekwencje dalsze wynikające z zasady, że powództwo o ustalenie wywołuje te same skutki, co powództwo o świadczenie. Do powództwa tego należy stosować wszelkie reguły obowiązujące w postępowaniu wszczętym z powództwa o świadczenie. Dotyczy to przede wszystkim niedopuszczalności drogi sądowej. Według orzecznictwa Sądu Najwyższego, jeżeli ustawa wyłącza z drogi sądowej rozstrzyganie pewnej kategorii sporów, to tym samym wyłącza nie tylko spory o świadczenie, lecz także spory o ustalenie stosunku prawnego lub prawa¹¹², np. powództwa byłych dzierżawców nieruchomości ziemskich o ustalenie prawa własności inwentarza są niedopuszczalne, gdyż o roszczeniach z tego tytułu orzekają organy administracji.

Zasadę, że do powództwa o ustalenie należy stosować wszystkie reguły dotyczące powództwa o świadczenie, potwierdza literatura procesowa, która wskazuje na niedopuszczalność rozpoznania takiego powództwa, jeżeli ustalenie ma już powagę rzeczy osądzonej. Należy wskazać także na to, że literatura procesowa, omawiając powództwo o ustalenie, podkreśla obowiązek powoda do wezwania pozwanego przed wytoczeniem powództwa do uznania istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa¹¹³. Niewezwanie pozwanego może spowodować bowiem nałożenie kosztów na powoda, jeżeli pozwany uzna przy pierwszej czynności procesowej żądanie pozwu, a nie dał powodu do wytoczenia sprawy (art. 102 k. p.c.). Pogląd ten należy uznać za mylny.

Jak już wyżej stwierdzono, celem powództwa o ustalenie nie jest uznanie stosunku prawnego lub prawa. Teoria uznania została dawno zarzucona. W powództwie o ustalenie chodzi o ustalenie prawa lub stosunku prawnego celem zapobieżenia naruszeniu pra-

¹¹² OSN z 2 V 1950, ŁC 373/50, Zb. U. poz. 8/51.

¹¹³ Z. Hahn, op. cit., s. 8.

wa. Powód obowiązany jest wykazać, że jego sfera prawna została zagrożona. Jeżeli sąd ustali, że tego zagrożenia nie ma, nie może wydać wyroku ustalającego, że prawo lub stosunek prawny istnieje, gdyż zachodzi brak interesu prawnego. Brak charakteru zapobiegawczego dyskwalifikuje powództwo o ustalenie. Jeżeli zatem pozwany nie dał powodu do wytoczenia pozwu, to tym samym nie zachodziło zagrożenie sfery prawnej powoda i pozew powinien ulec oddaleniu.

Natomiast jeżeli chodzi o uznanie przez pozwanego żądania pozwu, to według art. 218 § 2 k. p. c. sąd nim nie jest związany. Jeżeli stwierdzi potrzebę ustalenia stosunku prawnego lub prawa celem zapobieżenia naruszeniu prawa, to mimo uznania wyjaśni okoliczności sprawy i ustali rzeczywisty stosunek prawny lub prawo. Uznanie przez pozwanego powództwa o ustalenie z uwagi na jego cel zapobieżenia naruszeniu prawa pozostaje bez większego znaczenia na tok sprawy i odgrywa nieporównanie mniejszą rolę aniżeli przy powództwie o świadczenie. Dlatego też art. 102 k. p. c. nie może mieć zastosowania do powództwa o ustalenie.

Istota powództwa o ustalenie, jak już wyżej stwierdzono, polega na tym, że wyrok uwzględniający je nie ulega wykonaniu w drodze egzekucji sądowej.

Jednakże w jednym wypadku przewidziana jest możliwość wydania postanowienia wykazującego analogię do postanowienia wydanego w trybie zabezpieczenia powództwa. Mówi o tym art. 5 ustawy z dnia 6 VI 1958 r. o ściąganiu należności państwa z tytułu najmu lokali (Dz. U. nr 35, poz. 156), według którego na skutek wniesienia pozwu o ustalenie, że należność z tytułu najmu lokali w całości lub w części nie istnieje albo uległa przedawnieniu (dotyczy to tylko powództw wytoczonych przez jednostkę nie będącą jednostką gospodarki uspołecznionej przeciwko państwu), na wniosek dłużnika wytaczającego to powództwo sąd orzeknie zawieszenie postępowania egzekucyjnego prowadzonego w trybie egzekucji administracyjnej świadczeń pieniężnych. Ustawa nie mówi o tym, by sąd orzekł zawieszenie postępowania w trybie zabezpieczenia powództwa, jednakże ze ścisłego związku tego orzeczenia z wniesieniem pozwu o ustalenie wynika, że wydanie postanowienia w tym przedmiocie należy do sądu procesowego. Brak jednakże powołania przepisów o zabezpieczeniu powództwa i obligatoryjność orzeczenia zawieszenia postępowania egzekucyjnego (sąd orzeknie zawieszenie postępowania egzekucyjnego,

a nie, że sąd może zawiesić) wskazuje na to, że do wydania takiego postanowienia nie jest konieczne zachowanie przesłanek art. 855 k. p. c. Do wydania tego postanowienia wystarczy wniesienie pozwu i wnioski dłużnika (powoda). Nie potrzeba zatem uwiarygodnienia roszczenia i uprawdopodobnienia, że niezabezpieczenie mogłoby pozbawić powoda zaspokojenia. Nie może zatem, jak z tego wynika, żądać zawieszenia osoba trzecia. Przed wydaniem orzeczenia sąd jednakże zobowiązany jest zbadać, czy pozew i wniosek odpowiadają wymogom przewidzianym w k. p. c. oraz czy pozew skierowany jest przeciwko jednostkom wymienionym w art. 1 tejże ustawy i czy żądanie pozwu zmierza do ustalenia nieistnienia w całości lub w części bądź przedawnienia należności stosownie do art. 3 ustawy z 6 VI 1958 r., tzn. należności z tytułu czynszu najmu, opłat za dostarczone z własnych urządzeń oświetlenie lokali, ogrzewania, ciepłej wody i używania dźwigów osobowych oraz opłat z tytułu udziału najemcy w ponoszeniu kosztów eksploatacji. Nadto należy stwierdzić czy pozew został wniesiony w terminie miesięcznym od dnia doręczenia wykazu zaległości wraz z upomnieniem lub od daty doręczenia tego pouczenia (art. 4 ustawy z 5 VI 1958 r.). Jeżeli zachodzi brak któregokolwiek z tych warunków, to sąd nie będzie mógł zawiesić postępowania egzekucyjnego (a zatem także, gdy wniesiono pozew po terminie jednomiesięcznym)¹¹⁴. Powstaje pytanie, czy orzeczenie, o którym mówi art. 5 ustawy z 6 VI 1958 r. może być wydane przed podjęciem dalszych czynności egzekucyjnych oraz po wyegzekwowaniu części lub całości. Wydaje się, że charakter zapobiegawczy powództwa o ustalenie powinien zadecydować o losach wniosku dłużnika, który z istoty swej jest akcesoryjny: Dlatego też orzeczenie o zawieszeniu postępowania egzekucyjnego może zapaść po doręczeniu wykazu zaległości wraz z upomnieniem, a przed wszczęciem dalszych kroków, gdyż samo doręczenie wykazu ma już charakter czynności egzekucyjnych. Celem zaś tego orzeczenia jest zapobieżenie naruszeniu prawa.

Jeżeli natomiast zostało w całości wyegzekwowane już świadczenie, na które opiewa tytuł egzekucyjny, nie jest dopuszczalne wniesienie pozwu o ustalenie¹¹⁵, a zatem także zgłoszenie wniosku o zawieszenie.

¹¹⁴ Por. Z. Warman, *Obrona cywilna przed egzekucją administracyjną*, „Nowe Prawo”, nr 78, 1956, s. 70.

¹¹⁵ Ibidem, s. 70.

Jeżeli należność została wyegzekwowana częściowo, to wbrew pogładowi Warmana (wyrażonemu w analogicznej sytuacji)¹¹⁶, który nie dopuszcza w takim wypadku powództwa o ustalenie, gdyż dłużnikowi służy prawo wytoczenia pozwu o zwrot niezależnie wyegzekwowanych kwot oraz prawo zgłoszenia wniosku o zawieszenie postępowania egzekucyjnego wraz z pozwem o ustalenie, że należność w części niewyegzekwowanej nie istnieje.

Wynika to z tego, że art. 3 ustawy z 6 VI 1958 r. dopuszcza takie [powództwo, jak również z tego, że dłużnik straciłby w tej sytuacji środek ochrony swych praw, jaki przyznaje mu ustawa.

Do wniosku o zawieszenie postępowania egzekucyjnego nie ma zastosowania termin jednomiesięczny, który obowiązuje tylko dla wniesienia pozwu. Wniosek o zawieszenie postępowania egzekucyjnego może być zgłoszony później, byleby pozew o ustalenie był wniesiony w ciągu jednego miesiąca (o skutkach wniesienia pozwu po tym terminie będzie mowa poniżej). Wniosek może być zatem zgłoszony w pozwie, jak również później).

Jak z powyższego wynika, wymienione orzeczenie o zawieszeniu postępowania egzekucyjnego wykazuje analogie do zarządzenia tymczasowego wydanego w trybie zabezpieczenia powództwa, jednakże w istocie nim nie jest. Zachodzi zatem pytanie, czy można stosować w stosunku do postępowania wynikającego z wniosku dłużnika o wydanie tego orzeczenia przepisy o zabezpieczeniu powództwa. Jeżeli by stać na stanowisku negującym tę możliwość, nie byłoby podstaw do zażalenia. Nie można by stosować art. 572 k. p. c., gdyż przewidziane w nim zażalenie jest dopuszczalne tylko przeciwko postanowieniom o zawieszeniu postępowania egzekucyjnego sądowego, natomiast tu chodzi o zawieszenie postępowania egzekucyjnego w trybie egzekucji administracyjnej świadczeń pieniężnych, Art. 391 § 1 k. p. c. nie przewiduje również możliwości zawieszenia tego postępowania. Nie do przyjęcia byłby jednak pogląd, że ustawodawca zamierzał pozbawić strony środka odwoławczego, zwłaszcza w sytuacji, w której sąd odmawia zawieszenia postępowania. Dlatego też per analogiam należy stosować przepisy o zabezpieczeniu powództwa, jakkolwiek orzeczenie o zawieszeniu postępowania egzekucyjnego nie jest postanowieniem zabezpieczającym powództwo.

Oprócz tego wypadku prawo przewiduje sytuacje, w których po-

¹¹⁶ Ibidem.

zew o ustalenie odnosi skutki w zakresie wykonalności tytułu egzekucyjnego. Wypadki te przewiduje § 2 ust. 4 Rozporządzenia Ministra Finansów z 28 VI 1955 r. w sprawie przymusowego ściągania niektórych należności państwowych (Dz. U. nr 32, poz. 193), § 62 Rozporządzenia Rady Ministrów z 1 I 1934 r. o stosunku służbowym pracowników państwowych przedsiębiorstwa „Polska Poczta, Telegraf i Telefon” (Dz. U. nr 4, poz. 25), § 39 Rozporządzenia Rady Ministrów z 2 XI 1945 r. o służbie w przedsiębiorstwie „Polskie Koleje Państwowe” (Dz. U. nr 52, poz. 299 wraz ze zmianami) i § 2 Rozporządzenia Rady Ministrów z 9 XI 1957 r. w sprawie poruczenia niektórym wierzycielom prowadzenia egzekucji administracyjnej przez zajęcie wynagrodzenia za pracę (Dz. U. nr 3, poz. 8). Przewidziane w tych przepisach powództwa o ustalenie wywierają ten skutek, że wniesienie pozwu w określonym terminie powoduje, że czynności egzekucyjne mające na celu zrealizowanie stosunku prawnego, którego dotyczy pozew, nie mogą być przeprowadzone do chwili prawomocnego rozpoznania sporu¹¹⁷. W wypadkach tych sąd nie może jednak orzec zawieszenia postępowania egzekucyjnego. Następuje ono automatycznie przez wniesienie pozwu.

IV

Już z powyższych uwag wynika, że rozpiętość sytuacji, w których można wytaczać powództwa o ustalenie, jest ogromna. Jest ono bowiem zawsze możliwe, gdy chodzi o zapobieżenie naruszeniu prawa.

Przykładowo w oparciu o orzecznictwo Sądu Najwyższego można wskazać na następujące powództwa o ustalenie:

a) z zakresu przepisów ogólnych prawa cywilnego i zobowiązań: powództwo o ustalenie, że uchylenie się od skutków oświadczenia woli jest bezskuteczne¹¹⁸, powództwo o ustalenie nieważności ugody zawartej przed sądem polubownym¹¹⁹, powództwo o ustalenie obowiązku pokrycia szkody mogącej powstać w przyszłości w związku z doznany uszkodzeniem ciała¹²⁰; powództwo o uznanie umowy pracy za wiążącą¹²¹,

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ OSN C I 241/45 z 3 IX 1945, Zb. U. 1945/1946, poz. 3.

¹¹⁹ OSN z 14 II 1956, 4 Co 29/55, „Państwo i Prawo”, ar 8–9, 1956, s. 503.

¹²⁰ OSN z 3 I 1953, 2 C 233/52, „Państwo i Prawo”, nr 8–9, 1953, s. 369.

¹²¹ OSN z 2 IX 1937, C II 589/37, Zb. U. 1938, poz. 288.

b) z zakresu prawa rodzinnego: powództwo o ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa¹²², powództwo o ustalenie, że małżeństwo prawomocnie uznane przez sąd duchowny (pod rządem dawnego prawa) za nieważne bez oznaczenia, która ze stron była w dobrej wierze lub złej, zostało przez pozwanego zawarte w złej wierze¹²³, powództwo o ustalenie nieistnienia ojcostwa¹²⁴, powództwo o ustalenie ojcostwa (art. 448 k. p. c.), jak i w ogóle powództwa o ustalenie, czy strony pozostają ze sobą w stosunku rodziców i dzieci (art. 440 k. p. c.);

c) z zakresu prawa spadkowego: powództwo o ustalenie 'nieważności testamentu'¹²⁵;

d) z zakresu prawa rzeczowego: powództwo o ustalenie, że powód jest właścicielem nieruchomości;

e) z innych dziedzin: powództwo o ustalenie sposobu przeliczenia wierzytelności w związku z wprowadzeniem nowego systemu pieniężnego ustawą z 28 X 1950 r.¹²⁶ i powództwo o ustalenie przejścia obowiązku pozwanego wynikającego z tytułu egzekucyjnego na inną osobę¹²⁷.

Przykładowo podane niektóre wypadki powództw ustalających nie wyczerpują oczywiście wszystkich, a stanowią jedynie ilustrację i to wycinkową szerokiego wachlarza możliwych powództw o ustalenie.

Niemniej wypada wskazać na grupę powództw o ustalenie, o których już wspomniano, a które stanowią środek ochrony dłużnika w postępowaniu egzekucji administracyjnej świadczeń pieniężnych. Rodowód tych powództw wywiódł Warman¹²⁸ z przedwojennego orzeczenia Sądu Najwyższego¹²⁹, według którego „dłużnikowi wolno żądać w drodze art. 3 k. p. c. ustalenia, że nastąpiło zdarzenie, wskutek którego zobowiązanie wygasło albo nie może być egzekwowane”¹³⁰. Teza ta potwierdziła zasadę wyrażoną w art. 1 i 2 k. p. c.,

¹²² OSN z 23 VI 1949, C 441/49, „Państwo i Prawo”, nr 8—9, 1950, s. 173.

¹²³ OSN z 23 III 1950, ŁC 178/50, „Państwo i Prawo”, nr 12, 1950, s. 166; por. jednak głosę W. Siedleckiego. „Państwo i Prawo”, nr 12, 1950, s. 168, który wskazuje na to, że wyjątkowo ma ono zastosowanie.

¹²⁴ OSN z 8 X 1956, 4 CR 225/56, „Państwo i Prawo”, nr 7—8, 1957, s. 276.

¹²⁵ OSN z 20 VIII 1955, II CZ 96/55, „Nowe Prawo”, nr 11—12, 1956, s. 184.

¹²⁶ OSN z 4 V 1951, C 181/51, Zb. U. 1952, poz. 66.

¹²⁷ OSN z 5 V 1951, ŁC Prez. 689/50, Zb. U. 1952, poz. 3.

¹²⁸ Z. Warman, op. cit., s. 65.

¹²⁹ C II 83/39.

¹³⁰ Zasadę tę w stosunku do powództwa z art. V przep. wpraw. k. p. c.

zastrzegającą kompetencję sądu powszechnego do rozpoznania sporów cywilnych, i konsekwentnie pozwalała na dopuszczenie rozpoznawania sporów o prawa mające charakter „prywatnoprawny” przez sądy powszechne, choćby ich przymusowe ściąganie poddano trybowi egzekucji administracyjnej świadczeń pieniężnych.

Z tych względów akty prawne poruczające przymusowe ściąganie należności o charakterze „cywilnym (prywatnoprawnym)” w trybie egzekucji administracyjnej przewidują prawo wniesienia przez dłużnika powództwa o ustalenie, że należności te w całości lub częściowo nie istnieją. I tak, § 62 rozporządzenia Rady Ministrów z 1 I 1934 r. o stosunku służbowym pracowników państwowego przedsiębiorstwa „Polska Poczta, Telegraf i Telefon” (Dz. U. nr, 4, poz. 25) i § 39 rozporządzenia Rady Ministrów z 2 XI 1945 r. o służbie w przedsiębiorstwie Polskie Koleje Państwowe (Dz. U. nr 52, poz. 299) przewidują, że pracownik tych przedsiębiorstw, który ostatecznym zarządzeniem administracyjnym został zobowiązany do zwrotu szkody wynikłej dla przedsiębiorstwa wskutek jego czynności służbowych, może wytoczyć przeciwko przedsiębiorstwu powództwo o ustalenie, że należność przedsiębiorstwa z tego tytułu nie istnieje w stosunku do niego w całości lub w części. Pozew ten może być wniesiony w terminie jednomiesięcznym od doręczenia zarządzenia.

Rozporządzenie z 28 VI 1955 r. w sprawie przymusowego ściągania niektórych należności państwowych (Dz. U. nr 32, poz. 193) w § 2 ust. 2 przewiduje, że dłużnik skarbu państwa oraz przedsiębiorstw państwowych z tytułu należności wskazanych w § 1 tego rozporządzenia może wnieść do sądu pozew o ustalenie, że należność w całości lub w części nie istnieje. § 1 rozporządzenia wymienia następujące należności skarbu państwa i przedsiębiorstw państwowych:

1. za usługi objęte zwykłą działalnością przedsiębiorstw radio- i telekomunikacyjnych, zakładów wodociągowych i kanalizacyjnych, zakładów oczyszczania miast i osiedli oraz przedsiębiorstw komunikacyjnych i transportowych z tytułu przewozu osób i bagażu;
2. za usługi ośrodków maszynowych, z wyjątkiem należności za usługi świadczone na rzecz rolniczych spółdzielni produkcyjnych;
3. z tytułu podlegających zwrotowi stypendiów i kosztów zwią-

o zmianę świadczeń alimentacyjnych ograniczyła uchwała SN nr I CO 41/54, ustalając, że powództwa te wykluczają ustalenie, że nie istnieje obowiązek alimentacyjny w okresie po wydaniu orzeczenia (por. wyżej).

znych ze szkoleniem na skutek niedopełnienia przez szkolonego warunków szkolenia na koszt państwa;

4. z tytułu sprzedaży mienia ruchomego dokonanej na podstawie przepisów o majątkach opuszczonych i poniemieckich;

5. z tytułu kosztów procesowych zasądzonych przez sąd w postępowaniu wszczętym w trybie § 2 rozporządzenia, które podlegają przymusowemu ściągnięciu w trybie egzekucji administracyjnej.

Dłużnik może wnieść pozew o ustalenie, że należność z tego tytułu nie istnieje w całości lub częściowo, w przeciągu 14 dni od upływu terminu wskazanego w upomnieniu, jeżeli w upomnieniu mieściło się odpowiednie pouczenie o prawie wniesienia pozwu. Jeżeli upomnienie nie zawiera pouczenia, termin 14-dniowy biegnie od dodatkowego doręczenia pouczenia.

Podobny pozew o ustalenie przewiduje § 2 ust. 1 pkt 2 rozporządzenia Rady Ministrów z 9 XI 1957 r. w sprawie poruczenia niektórym wierzycielom prowadzenia egzekucji administracyjnej przez zajęcie wynagrodzenia za pracę (Dz. U. nr 3, poz. 8). Rozporządzenie to, jak wynika z tytułu, pozwala na egzekucję szeregu należności przez zajęcie wynagrodzenia dłużnika za pracę. Rozporządzenie to daje jednocześnie dłużnikom jako środek obrony prawo wytaczenia powództwa o ustalenie, że należność nie istnieje w całości lub w części. Dotyczy to należności:

1. izb wytrzeźwień za usługi związane z pobytem w tych izbach;

2. urzędów pocztowo-telekomunikacyjnych za usługi radia i telewizji;

3. prezydiów rad narodowych — wydziałów oświaty z tytułu podlegających zwrotowi stypendiów i kosztów związanych ze szkoleniem wskutek niedopełnienia przez szkolonego warunków szkolenia na koszt państwa;

4. jednostek budżetowych z tytułu zasądzonych lub orzeczonych przez kontrolę państwową do zwrotu stypendiów bezpodstawnie wypłaconych przez pracowników tych jednostek.

Pozew o ustalenie, że należność w całości lub w części nie istnieje, może być wytoczony przez dłużnika w ciągu 14 dni od otrzymania upomnienia wraz z odpowiednim pouczeniem. Wreszcie pozew o ustalenie nieistnienia należności w całości lub w części przewidziany jest przez art. 3 ustawy z 6 VI 1958 r. o ściąganiu należności państwa z tytułu najmu lokali. Chodzi tu o należności z tytułu czynszów najmu, opłat za dostarczone z urzędzeń wynajmującego

oświetlenie lokali, ogrzewanie, ciepłej wody i używania dźwigów osobowych oraz opłat z tytułu udziału najemcy w ponoszeniu kosztów eksploatacji. Pozwanym może być w tym wypadku odpowiedni organ prezydów rad narodowych, który zarządza państwowym budynkiem, bądź inna jednostka państwowa (przedsiębiorstwo państwowe, instytucja państwowa itd.). Powodem może być jedynie osoba fizyczna lub osoba prawna nie będąca jednostką gospodarki społecznej. Powództwo o ustalenie może dotyczyć całej należności wraz z odsetkami za zwłokę i kosztami egzekucyjnymi lub jej części. Pozew należy wnieść w terminie jednomiesięcznym od daty doręczenia wykazu zaległości wraz z upomnieniem o ich zapłatę zaopatrzoną w pouczenie o prawie wniesienia pozwu. Jeżeli nie zamieszczono pouczenia, termin biegnie od daty doręczenia pouczenia.

Przegląd tych specyficznych powództw o ustalenie wykazuje szereg wspólnych cech odróżniających je od innych powództw o ustalenie. Do właściwości tych należy:

1. Ustanowienie przez wskazane przepisy terminów prekluzyjnych, w których należy powództwo wytoczyć. Prekluzja odnosi ten skutek, że po upływie wskazanych terminów wierzyciel może podjąć przeciwko dłużnikowi czynności egzekucyjne¹³¹ (wyjąwszy należności z tytułu najmu lokali). Jeżeli chodzi o należności z tytułu najmu lokali, to w razie niewytoczenia powództwa o ustalenie przez dłużnika w ciągu miesiąca, nie może on zgłosić wniosku o wstrzymanie egzekucji.

2. Ciężar dowodu przerzucony jest we wszystkich wypadkach na pozwanego (wierzyciela), który jest obowiązany udowodnić należność, o której nieistnienie wniósł powód (dłużnik).

3. Przepisy przewidujące wyżej wymienione pozwy i ustalenie z góry określają pozwanym, którymi są wierzyciele określonych należności podlegających przymusowemu ściągnięciu w trybie egzekucji administracyjnej, oraz powodów, którymi są ich dłużnicy.

4. Prawo, przewidując *expressis verbis* te powództwa o ustalenie, presumuje interes prawny dłużników je wytaczających. Przy wytoczeniu każdego z tych powództw o ustalenie odpada potrzeba wykazywania przez powoda interesu prawnego, a wystarczy powołać się na przepisy przewidujące powództwo o ustalenie. Domniemanie istnienia interesu prawnego nie zwalnia jednak sądu od badania, czy w konkretnym wypadku przysługuje powodowi. Obowiązek

wykazania interesu prawnego ciąży w każdym razie na osobie trzeciej (nie będącej dłużnikiem), jeżeli wytoczy jakiegokolwiek z tych powództw.

5. Opisane wyżej powództwa o ustalenie, z wyjątkiem powództwa o ustalenie nieistnienia należności państwa z tytułu najmu lokali, zachowują w pełni charakter zapobiegawczy. Natomiast budzi wątpliwości co do tego powództwo o ustalenie, że należność z tytułu najmu lokali nie istnieje. Zmierza ono bowiem w istocie do unicestwienia tytułu egzekucyjnego, jakim jest wykaz zaległości sporządzony przez wierzyciela (art. 2 ustawy z 6 VI 1958 r.). Możliwość nadto wydania przez sąd orzeczenia zawieszającego postępowanie egzekucyjne (art. 5 ustawy) zbliża to powództwo do powództw prawotwórczych.

V

Projekt kodeksu postępowania cywilnego przewiduje powództwo o ustalenie w art. 3. Przepis ten jest jednak inaczej zredagowany niż art. 3 k. p. c. Projekt eliminuje ten człon art. 3 k. p. c, który mówi o zapobieżeniu naruszeniu prawa i ogranicza się do stwierdzenia, że „każdy może żądać ochrony sądowej ..., gdy ma interes prawny w ustaleniu ... stosunku prawnego lub prawa”. Uzasadnienie projektu nie podaje przyczyn, dla których odstąpiono od dotychczasowej redakcji i pominięto przesłankę o zapobieżeniu naruszenia prawa. Można przypuszczać, że autorzy projektu na podstawie dotychczasowego orzecznictwa Sądu Najwyższego doszli do wniosku, iż zbędne jest podkreślenie charakteru zapobiegawczego powództwa o ustalenie, skoro jest on ściśle związany z interesem prawnym i z niego wynika. Można jednak wysunąć drugie przypuszczenie, że autorzy projektu w tendencji liberalizującej wykładnię tego zdania art. 3 k. p. c, który mówi o zapobieżeniu naruszenia prawa, posunęli się do tego stopnia, że przesłankę tę uważają za zbędną.

Gdyby przyjąć pierwszą alternatywę, należałoby stwierdzić, że charakter zapobiegawczy powództwa o ustalenie a interes prawny w ustaleniu to dwa różne pojęcia, jak to wyżej wskazano. Strony często w procesie cywilnym wykazują interes prawny w ustaleniu, mimo że istnieje możliwość wytoczenia powództwa o świadczenie. Pominięcie wskazania na charakter zapobiegawczy powództwa o ustalenie może prowadzić łatwo do zatarcia różnicy między po-

wództwem o świadczenie a powództwem o ustalenie i tym samym pociągnąć ujemne następstwa, na które już wyżej wskazano.

Przyjęcie drugiej alternatywy byłoby także niesłuszne. Tendencja liberalizująca w żadnym wypadku nie zrywa z charakterem zapobiegawczym powództwa o ustalenie. W najskrajniejszych wypadkach charakter ten zostaje zachowany. Dlatego też wydaje się niesłuszna propozycja skreślenia tej części art. 3 k. p. c, która mówi o zapobieżeniu naruszenia prawa. Dla jasności powinna ona być utrzymana w nowej redakcji. Należy przy tym przypomnieć, że wprowadzenie przez k. p. c. tego członu art. 3 uważano za osiągnięcie w stosunku do procedury austriackiej, która tego nie przewidywała¹³². Precyzji wymagałoby określenie przedmiotu ustalenia i wskazania, że dotyczy ono tak istnienia, jak i nieistnienia stosunku prawnego lub prawa.

Wreszcie należałoby z motywów już wyłuszczonych wprowadzić rozróżnienie w skutkach między sytuacją, w której sąd nie uwzględni powództwa z powodu braku interesu prawnego, a sytuacją, w której oddała merytorycznie powództwo. Wprowadzenie tego rozróżnienia dałoby daleko idące korzyści dla zagadnienia prawomocności orzeczenia wydanego na skutek powództwa o ustalenie.

¹³² J. Korzonek, op. cit., s. 226.